

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ
ЯК ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН**

Бовсунівська Наталія Миколаївна,
к.п.н., доцент
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

«Sibi, Deo, Posteritati»
(Собі, Богові і нащадкам)

Анотація. У тезах розглянуто українсько-польські культурні взаємини як історичний феномен, що сформувався внаслідок багатовікових контактів двох народів. Висвітлено основні етапи розвитку культурного діалогу, взаємовпливи у сферах освіти, мистецтва, літератури, музики та духовного життя. Наголошено на ролі культурної взаємодії у формуванні спільного європейського культурного простору, збереженні історичної пам'яті та розвитку сучасного міжкультурного партнерства. Зроблено висновок, що українсько-польські культурні взаємини є важливим чинником взаємозбагачення культурної спадщини обох народів і зміцнення міждержавного співробітництва.

Ключові слова: Річ Посполита, музика, українсько-польські культурні взаємини, культурний діалог, міжкультурна комунікація.

Перш, ніж перейти до викладу результатів дослідження, необхідно окреслити історичний контекст, у якому формувалися українсько-польські культурні взаємини. Уже на початковому етапі постає закономірне питання: історичний розвиток якої держави має стати відправною точкою аналізу? У XVIII ст. українські землі не становили єдиного державного організму: поряд із

Гетьманщиною та Запорозькою Січчю значна їх частина входила до складу Речі Посполитої. Саме тому історія України цього періоду нерозривно пов'язана з політичними й культурними процесами, що відбувалися в польсько-литовській державі.

Починаючи із середини XVII ст. Річ Посполита поступово втрачала статус однієї з провідних європейських держав. Після втрати державності польський національний рух поступово змінив форми своєї діяльності. Особливо після придушення Січневого повстання 1863–1864 рр. акцент було перенесено з відкритої політичної боротьби на культурно-освітню працю. В умовах обмеження використання польської мови й національної історії виникали неофіційні освітні осередки, що забезпечували збереження національної пам'яті, популяризували польську культуру та підтримували ідею державної незалежності. Попри відсутність Польщі на політичній карті Європи упродовж понад століття, польська інтелектуальна еліта послідовно плекала традиції сарматської культури та національного виховання [1].

Слід зазначити, що в більшості магнатських родин польської аристократії, які проживали на українських землях у період Речі Посполитої, музичне мистецтво посідало особливе місце в культурному житті. У родинних резиденціях функціонували оркестри, театральні та балетні трупи, а маєткові архіви й інвентарні описи засвідчують наявність значних колекцій музичних інструментів, нотних рукописів і друкованих видань, що зберігалися в палацових сховищах. Саме представники магнатських родів були провідниками ідей європейського Просвітництва, сприяючи їх поширенню на українських землях. Не менш важливим стало й те, що художньо-естетичні засади музичного романтизму, який визначав розвиток європейської культури наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, значною мірою проникали в український культурний простір саме через діяльність польської аристократії.

Вагомий внесок у розвиток мистецького життя Волині зробили представники князівських родів Огінських, Ржевуських і Любомирських. Маєткова музична культура, сформована в їхніх резиденціях, стала одним із

підґрунтів становлення професійного музичного виконавства як у польських, так і в українських землях. Попри подальший розвиток української музичної культури в умовах російської імперської цензури, саме ця традиція значною мірою сприяла формуванню національних виконавських колективів і професійної музичної освіти. Рід князів Огінських донині залишається одним із найвідоміших у культурній історії України, Польщі та Великого князівства Литовського. Для широкого загалу це прізвище насамперед асоціюється з полонезом «Прощання з Батьківщиною», який став одним із найвідоміших музичних символів польської культури. Парадоксально, однак назва твору значно краще відома, ніж ім'я його автора. Нерідко слухачі впізнають сам полонез, не пов'язуючи його з постаттю Міхала Клеофаса Огінського. Оригінальна назва твору – «*Polowanie Ojczyzny*» («Полонез № 13», a-moll) – безпосередньо розкриває його художній задум, емоційний зміст і драматургію. Уже сама назва визначає характер музики, в основі якої лежить глибоке переживання втрати Батьківщини, що особливо гостро сприймалося в добу боротьби Польщі за державну незалежність. Князь Міхал Клеофас Огінський (1765–1833) поєднав у своїй діяльності талант композитора, дипломата, державного діяча й мецената. Вагомий вплив на його формування справив дядько – великий гетьман литовський Міхал Казимир Огінський, який вирізнявся широкими музичними інтересами. Він володів кількома музичними інструментами, створював полонези, мазурки та вокальні твори, займався удосконаленням конструкції арфи, а результати власних досліджень узагальнив у статті для знаменитої «Енциклопедії» Дені Дідро. Маєтки Огінських були важливими культурними осередками свого часу: тут діяли театр, опера та музична капела, що створювало сприятливе середовище для розвитку молодого Міхала Клеофаса. Початкову музичну освіту майбутній композитор здобув під керівництвом Йосипа Козловського, який навчав його гри на фортепіано. Скрипкове мистецтво він опановував у Джованні Джорновіккі, а згодом продовжив навчання в Італії у Джованні Баттісти Віотті та П'єра Байо. Поєднання ґрунтовної професійної підготовки із сімейними культурними

традиціями істотно вплинуло на формування його творчої індивідуальності. Драматичні події політичної історії Речі Посполитої визначили подальшу долю композитора. Після поразки повстання під проводом Тадеуша Костюшка у 1794 р. Міхал Клеофас Огінський був змушений залишити батьківщину й емігрувати до Італії. Саме вимушене прощання з рідною землею, усвідомлення втрати державної незалежності та невизначеність майбутнього стали тим емоційним підґрунтям, на якому народився знаменитий полонез «Прощання з Батьківщиною». Сам жанр полонезу є одним із найхарактерніших символів польської музичної культури. Його витoki сягають XV століття, коли він існував як урочистий весільний танець. У XVII ст. полонез набув статусу придворного церемоніального танцю, що супроводжував урочисті виходи шляхти та державні церемонії. У творчості Міхала Клеофаса Огінського цей жанр набуває принципово нового художнього змісту. Композитор перетворює традиційний танець на глибоко особисту ліричну музичну сповідь, у якій героїко-урочисті інтонації органічно поєднуються з елегійною мелодикою, романсовою співучістю та романтичним психологізмом. Чіткий остинатний ритм полонезу поєднується з виразною кантиленною мелодією, що створює відчуття внутрішньої драматичної напруги й щемливої ностальгії. Саме така інтерпретація жанру стала важливим етапом його подальшої еволюції та значною мірою підготувала той художній рівень, якого полонез досяг у творчості Фридерика Шопена [2].

Ще однією визначною постаттю польської аристократії, життя і діяльність якої були тісно пов'язані з українськими землями, є граф Вацлав Северин Ржевуський (1785–1831) – «мандрівник, сходознавець, арабознавець, провідна постать нонконформістського козакофільського руху, який був тісно пов'язаний із Україною» [3]. Попри те, що його діяльність лише опосередковано стосується проблематики цього дослідження, звернення до його постаті є цілком виправданим, оскільки саме вона дозволяє простежити окремі важливі аспекти українсько-польських культурних взаємин. Вацлав Ржевуський був різнобічно обдарованою особистістю. Поряд із науковими

зацікавленнями та активною громадською діяльністю він виявляв значний талант у музичній творчості. Йому належать «Реквієм», пісня «Владіслав Варненчик», духовний твір «Господи Всемогутній» та низка інших композицій. Однак у контексті пропонованого дослідження особливого значення набуває не стільки його композиторська спадщина, скільки культурне середовище, яке сформувалося навколо графа та справило безпосередній вплив на становлення ще одного визначного представника українсько-польського культурного пограниччя – Томаша (Тимка) Падурри. Доля протягом тривалого часу пов'язувала Вацлава «Еміра» Ржевуського з цією непересічною особистістю – поетом, торбаністом, лірником і мандрівним співцем, творчість якого стала своєрідним символом взаємопроникнення української та польської культур. Попри польську культурну самоідентифікацію, Падурра походив із родини, тісно пов'язаної з українським середовищем, що значною мірою визначило тематичне й образне коло його творчості. Його пісні органічно поєднали український фольклор із польською романтичною традицією, збагативши музичну культуру Польщі творами, які й сьогодні залишаються складовою її виконавського репертуару. За наявними біографічними відомостями, Томаш Падурра був сином брацлавського землеміра, ходячкового шляхтича, який отримав від князя Сангушка шляхетський статус, герб Сас, довічне право користування будинком і земельними наділами. Таке соціальне походження значною мірою пояснює поєднання у світогляді митця польської шляхетської традиції з глибоким зацікавленням українською мовою, історією та народною творчістю. Томаш Падурра є автором пісні «Hej, sokoły!», яка давно вийшла за межі звичайного музичного твору й перетворилася на своєрідний культурний феномен. Вона стала художнім свідченням своєї епохи, виконуючи важливу пізнавальну, просвітницьку та культуротворчу функції в історичному, світоглядному, етичному й художньо-естетичному вимірах. Сьогодні цей твір справедливо розглядається як один із найвиразніших символів українсько-польського культурного діалогу, а його виконання стало традиційною складовою різноманітних мистецьких і громадських заходів. Після поразки

Листопадового повстання 1830–1831 рр. Томаш Падурра став свідком занепаду козакофільського руху на Правобережній Україні та стрімкого посилення російської імперської влади. Арешти, конфіскація маєтків, політичні переслідування й остаточне руйнування багатьох ідей, пов'язаних із польсько-українським культурним співіснуванням, істотно вплинули на світогляд митця.

За образом ліричного героя можна побачити представників польської шляхти, життя яких було нерозривно пов'язане з українськими землями: Томаша Падурру, Антонія Мальчевського, Богдана Залеського, Міхала Гоцинського, Міхала Чайковського, а також представників магнатських родів Ржевуських, Сангушків, Потоцьких, Браницьких, які, попри відмінності політичних поглядів, усвідомлювали остаточну втрату традиційного українсько-польського прикордонного світу та його культурного укладу [4]. Саме знання цього соціокультурного контексту істотно впливає на розуміння твору.

Історія польсько-волинських взаємин демонструє складний комплекс культурних, релігійних і суспільно-політичних процесів. Саме тому вона залишається предметом наукового зацікавлення істориків, політологів, теологів, етнологів і фольклористів. У цьому контексті особливої уваги заслуговує діяльність Оскара Кольберга, постать якого ще недостатньо висвітлена в українському мистецтвознавстві. Вважаючи народну творчість фундаментом музичної освіти, дослідник здійснив численні фольклорні експедиції до найвіддаленіших районів Полісся. Саме йому належить одна з найповніших систематизацій українського музичного фольклору, зафіксованого іноземними дослідниками. Польовий характер його роботи вимагав виняткової витривалості та мужності, адже експедиції нерідко здійснювалися до малодоступних місцевостей без супроводу перекладача. Недостатнє знання української мови іноді спричиняло неточності під час запису текстів. Так, зафіксовано варіант «Korom uklonysia» замість оригінального «Koromyslo hnetsia», або «Dokotyw sia, z hroszyna ostaw sia» замість «Do kotelcia z hroszyna dostawsia» [5]. Попри окремі помилки, український розділ його наукової

спадщини налічує близько трьох тисяч фольклорних записів. Праці Оскара Кольберга й сьогодні становлять важливе джерело не лише для музикознавців, а й для етнологів, соціологів, педагогів і культурологів, особливо в контексті сучасного осмислення етнопедагогічних засад виховання особистості [6; 7].

Українські діячі культури також активно долучалися до розвитку українсько-польського культурного діалогу. Уже в першій половині XIX століття, у зв'язку з формуванням так званої «української школи» в польській романтичній літературі, дедалі більшої уваги набували дослідження літературних і культурних взаємин України з польським та іншими слов'янськими народами. Ця проблематика знайшла відображення у працях визначних учених і мислителів, серед яких Олександр Білецький, Володимир Гнатюк, Григорій Грабович, Микола Костомаров, Євген Маланюк, Мирослав Попович, Іван Франко та інші. Подібні тенденції простежуються й у діяльності польських авторів, які використовували українську мову в польськомовній періодиці.

Розгляд українсько-польських культурних зв'язків був би неповним без звернення до феномену хлопоманства. Сам термін «хлоп», яким польська шляхта традиційно називала українського селянина, набув нового змістового наповнення в середині XIX століття: саме тоді серед студентів Київського університету сформувався гурток молодого польської шляхетської інтелігенції Правобережної України, представники якого проголосили своїм моральним принципом любов і служіння народові тієї землі, на якій вони народилися й жили. З огляду на тривалі процеси полонізації українських земель та соціальне походження більшості учасників руху, така громадянська позиція була виявом значної особистої мужності. Ідейним лідером хлопоманів став Володимир Антонович. До товариства також належали Тадей Рильський, Борис Познанський, Кость Михальчук, Павло Житецький, Павло Чубинський, Кароль Август Гейнч та інші діячі українського національного відродження [8].

Особливий інтерес у контексті історії міжетнічних стосунків викликає постать Кароля Августа Гейнча (1810 – 1860). Його родина володіла аптекою в

Житомирі, будівля якої збереглася донині й належить до найстаріших аптечних закладів міста. Пам'ять про родину збереглася також у місцевій топоніміці: нинішній мікрорайон Хінчанка в Житомирі походить від назви маєтку Гейнчів, а провулок Кароля Гейнча нагадує про одного з представників цієї родини. За окремими усними свідченнями, саме в маєтку аптекаря-меломана вперше прозвучала мелодія пісні «Ще не вмерло Запорожжя» (саме в такому варіанті назви), створеної для опери «Повернення козаків із Трапезунду». Нині ця мелодія є Державним Гімном України. Однак ця версія потребує подальшого документального підтвердження [9].

Таким чином, українсько-польські культурні взаємини є багатовимірним історико-культурним феноменом, формування якого визначалося спільністю історичних процесів, взаємним літературним і мистецьким впливом, а також постійним міжкультурним діалогом. Саме ця взаємодія сприяла збагаченню духовної спадщини обох народів і стала важливим чинником розвитку їхніх національних культур [10].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Камінський Сулима, Анджей. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. Київ: Наш час, 2011. 263 с.
2. Michał Kleofas Ogiński. Biogram i literatura. URL : <https://polskabibliotekamuzyczna.pl/encyklopedia/oginski-michal-kleofas/> (Дата звернення 29.06.2026)
3. Окаринський В. «Емір» Вацлав Ржевуський (Жевуський) (1784–1831) на тлі польсько-українського Романтизму (до 180-річчя загибелі) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. Вип. 8. С.
4. Баландіна Н. Польсько-українська пісня «Hei, sokoly!»: соціально-історичні контексти та смислові домінанти // Слов'янський збірник. № 23 (2019). С. 90–104.

5. Kolberg O. Wołyń. Obrzędy, melodje, pieśni z brulionów pośmiertnych przy współudziale St. Fischera i F. Szopskiego, Wydal Tretiak. Kraków, 1907. 450 s.
6. Сокіл Г. Іван Франко про фольклористичні зацікавлення Оскара Кольберга. *Українське літературознавство*: Зб. наук. пр. 2006. Вип. 68. С. 177-183.
7. Церковняк І. Г. Землі українсько-польського «пограниччя» – органічна частина фольклористичних зацікавлень Оскара Кольберга. Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку : Тези доповідей Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.). С. 51–52.
8. Скульчик С. Українофіли: Світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ, 2010. 272 с.
9. Гейнч, Кароль Август. URL: <https://www.lib.zt.ua/ua/outstanding/node/6841> (Дата звернення 29.06.2026)
10. Єршов В. О. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуари стичності. Житомир: Полісся, 2008. 624 с.